

ZBIGNIEW KLIMIUK

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-8555-3522](https://orcid.org/0000-0002-8555-3522)

ZBIGKLIMIUK@YAHOO.PL

Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie

Znaczenie rolnictwa, polityki finansowej oraz instytucji finansowych w stymulowaniu wzrostu i rozwoju gospodarczego Japonii w latach 1868–1914

The importance of agriculture, financial policy and
financial institutions in stimulating the growth and economic
development of Japan in the period 1868–1914

Streszczenie: Współczesna historia gospodarki Japonii rozpoczęła się od przełomowego wydarzenia, jakim była Restauracja Meiji w 1868 r., która zapoczątkowała głębokie przemiany społeczne, polityczne i gospodarcze. Przedmiotem analizy w artykule są źródła finansowania wzrostu i rozwoju gospodarczego w Japonii w latach 1868–1914 oraz rola wyspecjalizowanych instytucji bankowych i pozabankowych, które, mobilizując kapitał oraz jego zasoby, razem wspierały procesy rozwojowe. Zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami podzielono źródła finansowania wzrostu gospodarczego na wewnętrzne (krajowe) oraz zewnętrzne (zagraniczne). Celem opracowania jest wykazanie znaczenia, jakie dla wzrostu gospodarczego Japonii miały jedno i drugie źródła finansowania, przy czym przy omawianiu pierwszych wyeksponowana została rola rolnictwa oraz skutecznie służący akumulacji publicznej – podatek gruntowy. Należy również pamiętać o powstaniu Banku Japonii. Bank centralny Japonii został założony dużo wcześniej niż wiele banków centralnych w Europie. Rozpoczął działalność już w październiku 1882 r. W jego statucie zawarte zostały zapisy dotyczące kontroli, wspierania systemu kredytowego oraz regulacji systemu walutowego. Do wybuchu I wojny światowej stworzono w Japonii mocne podstawy przemysłu oparte na rosnącym imporcie nowoczesnych technologii oraz wykorzystaniu wiedzy i kwalifikacji zagranicznych specjalistów. Szczególnie dynamicznie rozwijał się przemysł bawełniany i energetyczny w połączeniu z powiększającym się udziałem sektora prywatnego. Nadal jednak dominującą pozycję w strukturze gospodarczej zajmowało

w tym okresie rolnictwo dostarczające żywności rosnącej liczbie ludności oraz coraz większej populacji mieszkającej w miastach.

Słowa klucze: Japonia, Restauracja Meiji, finansowanie wzrostu i rozwoju gospodarczego, akumulacja kapitału, podatek gruntowy, instytucje bankowe i pozabankowe, wewnętrzne i zewnętrzne źródła finansowania, proces uprzemysłowienia, zmiany w strukturze gospodarczej, popieranie i ekspansja eksportu

---

Summary: The modern history of the Japanese economy began with a landmark event, the Meiji Restaurant in 1868, which initiated profound social, political and economic changes. The subject of the analysis in the article are the sources of financing economic growth and development in Japan in the period 1868–1914 and the role of specialized banking and non-banking institutions which, by mobilizing capital and its resources, jointly supported development processes. In line with generally accepted principles, the sources of financing economic growth have been divided into internal (domestic) and external (foreign). The aim of the study is to show the importance of both sources of financing for the economic growth of Japan, while discussing the former, the role of agriculture and land tax effectively serving public accumulation are emphasized. One should also remember about the creation of the Bank of Japan. Japan's central bank was founded much earlier than many central banks in Europe. It started operating as early as October 1882. Its statute contains provisions concerning the control, support of the credit system and regulation of the currency system. Until the outbreak of World War I, a strong industrial foundation had been established in Japan, based on the growing import of modern technologies and the use of knowledge and qualifications of foreign specialists. The cotton and energy industry developed particularly dynamically, along with the increasing share of the private sector. Still, agriculture, which provided food to the growing number of people and the increasing population living in cities, was still dominant in the economic structure in this period.

Keywords: Japan, Meiji Restaurant, financing economic growth and development, capital accumulation, land tax, banking and non-banking institutions, internal and external sources of financing, industrialization process, changes in the economic structure, support and expansion of exports

Wstęp

W końcu 1931 r. Japonia rozpoczęła wielką ekspansję przemysłową. Towary japońskie, a zwłaszcza wyroby przemysłowe, dzięki niskim cenom stały się poważnym konkurentem dla wyrobów przemysłowych z krajów europejskich oraz Ameryki Północnej. Niskie ceny towarów japońskich wynikały w pierwszym rzędzie z taniej siły roboczej oraz bardzo dobrej organizacji przemysłu

japońskiego, który potrafił dostosować najnowocześniejsze urządzenia przemysłowe do specyficznie japońskich warunków pracy¹. Bardzo sprawna była również organizacja eksportu japońskiego oparta na powiązaniach producentów oraz związkach eksporterów. Mimo niskich cen wyrobów japońskich, eksport ten nie był uważany za dumping, a ściślej mówiąc – nie powinien być uważany za dumping bardziej niż eksport jakiegokolwiek innego kraju przemysłowego. Nie ulegało wątpliwości, że rząd japoński popierał usilnie rozwój eksportu, jednak środki stosowane do osiągnięcia tego celu nie wykroczyły poza ramy powszechnie obecne i przyjęte w tym czasie na całym świecie².

Przedmiotem analizy w tym opracowaniu są źródła finansowania wzrostu i rozwoju gospodarczego w Japonii w latach 1868–1914 oraz rola wyspecjalizowanych instytucji bankowych i pozabankowych mobilizujących kapitał oraz kanalizujących jego zasoby zgodnie z ich potrzebami rozwoju i wzrostu gospodarczego³. Celowym i koniecznym dla dalszej analizy wydaje się podzielenie, zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami źródeł finansowania wzrostu gospodarczego, na wewnętrzne (krajowe) oraz zewnętrzne (zagraniczne). Zamierzeniem opracowania jest wykazanie znaczenia, jakie dla wzrostu gospodarczego Japonii miały jedno i drugie źródła finansowania, przy czym przy omawianiu pierwszych wyeksponowana zostanie rola rolnictwa oraz właściwie skonstruowanego i skutecznie służącego akumulacji publicznej – podatku gruntowego. Nie można również zapominać, iż bank centralny Japonii został założony dużo wcześniej niż wiele banków centralnych w Europie. Rozpoczął on działalność już w październiku 1882 r. Początkowo Bank Japonii utrzymywał kapitał własny w wysokości 10 mln jenów. W jego statucie zawarte zostały zapisy dotyczące kontroli i wspierania systemu kredytowego oraz regulacji systemu walutowego.

Obawa przed dominacją kapitału zagranicznego, jak również początkowy brak zainteresowania Japonią ze strony kapitałów zachodnich, złożyły się na stosunkowo nieznaczny udział kapitału zagranicznego w finansowaniu wzrostu gospodarczego tego kraju w latach 1868–1920. Istniejące w XIX-wiecznej Japonii przepisy prawne uniemożliwiały cudzoziemcom lokowanie kapitału w jakichkolwiek inwestycjach związanych z posiadaniem czy też eksploatacją ziemi. Regulacje te nie zezwalały bowiem na zakup ziemi przez cudzoziemców, co praktycznie niemal eliminowało bezpośrednie finansowanie przez kapitał

1 M. Dobraczyński, *Światowa ekspansja gospodarki japońskiej*, Warszawa 1975, s. 54–89.

2 R.P. Dore, *Land Reform in Japan*, Oxford 1959, s. 23–57.

3 S. Kuznets, *Modern Economic Growth, Rate, Structure, and Spread*, New Haven–London 1967, s. 461–486.

zagraniczny takich inwestycji produkcyjnych, jak inwestycje w górnictwie, rolnictwie, leśnictwie czy w transporcie lądowym. W opracowaniu wykorzystywane jest głównie pojęcie wzrostu gospodarczego, kiedy jest mowa o ilościowym wymiarze przemian gospodarczych w Japonii, ale pojawia się także kategoria rozwoju gospodarczego, kiedy analizowane są ich aspekty jakościowe⁴. Prezentowany tekst powstał na bazie studiów literaturowych i statystycznych. W trakcie jego redagowania zastosowano monograficzną metodę badawczą.

Finansowe aspekty przejścia gospodarki japońskiej od ekstensywnego do intensywnego wzrostu gospodarczego

Gospodarka japońska w momencie przekształcania się Japonii z państwa feudalnego w kapitalistyczne charakteryzowała się:

- a. stanem stagnacyjnym rozumianym tutaj jako stan gospodarki cechujący się bardzo niskim poziomem akumulacji i inwestycji (4–4,5% dochodu narodowego), co w zasadzie odpowiadało wielkości inwestycji restytucyjnych (odtworzeniowych);
- b. niezmiernie niskim poziomem dochodu narodowego (DN) *per capita*, który według niektórych szacunków wynosił około 18 dolarów⁵.

Taki stan gospodarki japońskiej istniał do 1868 r. i miał w niedalekiej przyszłości rozwoju gospodarczego ulec radykalnej zmianie, o czym świadczą dane zawarte w poniższej tabeli porównujące tempo wzrostu gospodarczego Japonii z tempem wzrostu gospodarek zachodnich: USA, Wielkiej Brytanii, Francji i Szwecji.

Tak szybkie tempo wzrostu gospodarczego w latach 1878–1942 mogło być realizowane tylko w oparciu o wysokie tempo wzrostu oszczędności oraz formowanie się nowych zasobów kapitału. Zanim jednak udało się Japonii zmobilizować wszystkie wewnętrzne oszczędności, natrafiła ona na szereg typowych dla kraju słabo rozwiniętego trudności związanych z przejściem od kapitałowo-ekstensywnego do kapitałowo-intensywnego sposobu produkcji, który był charakterystyczny dla nowoczesnego wzrostu gospodarczego. Charakteryzował się on (ten wzrost) zastosowaniem nowoczesnej myśli technicznej w przemyśle i utrzymywaniem szybkiego wzrostu produktu narodowego *per capita* powiązaniem z wysokim tempem przyrostu liczby ludności. Dalszymi cechami nowoczesnego i w pełni kapitalistycznego wzrostu gospodarczego

---

4 P. Francks, *Japanese Economic Development. Theory and Practice*, London–New York 2015, s. 43–71, 107–116.

5 H. Rosovsky, *Japan's transition to modern economic growth, 1868–1885*, [w]: W. Loo-kwood, *The state and economic enterprise in Japan*, Princeton 1965, s. 91–139.

TAB. 1 Tempa wzrostu gospodarczego Japonii oraz wybranych krajów zachodnich w latach 1878–1942 (roczne tempo w %)

Państwo	1878/1882–1908/1912	1908/1912–1938/1942
Japonia (wg Okawy)	3,9	4,4
Japonia (wg Clarka)	2,7	5,7
USA	3,9	4,3
Wielka Brytania	1,9	1,9
Francja	1,1	0,9
Szwecja	3,3	5,0

Źródło: K. Sakurai, *Financial Aspects of Economic Development of Japan 1868–1958*, Tokyo 1964, s. 124.

było szybkie tempo przeobrażenia struktury wytwórczej polegające na: przepływie siły roboczej i kapitału z rolnictwa do manufaktur, fabryk i usług oraz włączeniu się kraju rozpoczynającego uprzemysłowienie do gospodarki światowej poprzez handel (eksport, import), co miało umożliwić czerpanie korzyści płynących z międzynarodowego podziału pracy⁶. W przypadku Japonii wystąpiło więc klasyczne zjawisko konwergencji (efektu doganiania), według którego (hipoteza) w krajach biedniejszych dochody na mieszkańca (mierzone np. PKB *per capita*) rosły zazwyczaj szybciej niż w krajach bogatych.

W celu zrealizowania postulatu wzrostu dochodu narodowego *per capita* należało uzyskać szybszy stosunkowy przyrost dochodu narodowego do przyrostu liczby ludności. Pierwszym krokiem prowadzącym do uzyskania odpowiedniego wzrostu DN w latach następnych było uzyskanie właściwego co do wielkości w danym roku „startowym” wzrostu akumulacji. Zdaniem wielu ekonomistów, ten pierwszy wzrost akumulacji, mający być impulsem i warunkiem dalszego i nowoczesnego w powyższym ujęciu wzrostu gospodarczego, powinien być wynieść 12–17 lub nawet 20% DN⁷. Jeśli przyjmiemy

⁶ A.C. Kelly, J.G. Williamson, *Lessons from Japanese Development. An Analytical Economic History*, Chicago–London 1974, s. 96–139.

⁷ R. Nurkse, *Problemy tworzenia kapitału w krajach gospodarczo słabo rozwiniętych*, Warszawa 1962, s. 14–65.

założenie o niekorzystaniu z pomocy z zewnątrz, wymagało to od społeczeństwa, a szczególnie od pewnych jego najbardziej podatnych na eksploatację grup, olbrzymich ofiar wyrażających się w konieczności obniżenia spożycia prawie o 20%, co przy bardzo niskiej bieżącej stopie życiowej mogło okazać się zadaniem prawie niewykonalnym, a na pewno bardzo trudnym. Ograniczenie bowiem niskiej konsumpcji na rzecz oszczędności mogło spowodować reperkusje polegające np. na obniżeniu poziomu wydajności pracy, która i tak już była niezmiernie niska. Niska zaś wydajność pracy była przyczyną niskich dochodów, co niemal wykluczało dobrowolne oszczędności jako źródło finansowania wzrostu gospodarczego. Występował tutaj ciasno spleciony łańcuch zjawisk i powiązań ekonomicznych mających charakter przyczynowo-skutkowy. Układały się one według następującej sekwencji: niska akumulacja kapitału kombinowana z niskim poziomem dochodu – mała siła nabywcza ludności – mała chłonność rynku – brak bodźców do inwestowania – niska akumulacja kapitału – niski dochód – niskie oszczędności itd. Dużo lapidarniej, ale bardzo trafnie ujmował tę stagnacyjną prawidłowość Ragnar Nurkse, który zauważył, iż „często twierdzi się, że naród jest biedny, bo jest biedny” oraz w innym miejscu „niski dochód realny odzwierciedla niską wydajność, którą z kolei należy w dużym stopniu przypisać brakowi kapitału. Brak kapitału jest następstwem małej zdolności do oszczędzania i tak oto krąg się zamyka”⁸. Jedną więc z głównych przyczyn niskiej akumulacji była kapitałowo ekstensywna technika produkcji przynosząca małe dochody oraz niepełne zatrudnienie istniejącej w kraju gospodarczo słabo rozwiniętym siły roboczej. „Zaklęty krąg zaufania” oraz „błędne koło ubóstwa”, jak z upodobaniem nazywali to zjawisko niektórzy ekonomiści, zamykał się więc (powtórzmy to jeszcze raz) w ramach wyznaczonych przez niskie rozmiary inwestycji mające swoje źródło w nieznacznych oszczędnościach. Inwestycje te, jak już powiedziano, powinny były rosnać w tempie zapewniającym wzrost DN na jednego mieszkańca, przy czym górną ich granicę stanowił wymóg zachowania wewnętrznej równowagi gospodarki.

W związku z koniecznością zwiększenia rozmiarów inwestycji, pierwszorzędного znaczenia nabierało zagadnienie ich finansowania, a tym samym zagadnienie finansowania wzrostu gospodarczego danego kraju ze źródeł wewnętrznych oraz, jeśli warunki na to pozwalały, również ze źródeł zagranicznych. W Japonii w latach 60. XIX w. problem finansowania wzrostu gospodarczego wystąpił w całej ostrości. Bowiem z braku kapitału zagranicznego, którego dopływ w ciągu pierwszych 35 lat kapitalistycznego rozwoju był znikomy

8 Tamże, s. 19.

w stosunku do wielkości i wartości inwestycji, trzeba było oprzeć wzrost gospodarczy na wewnętrznych źródłach finansowania, tj. na oszczędnościach krajowych. Oszczędności te w skali całego społeczeństwa obejmowały:

- a. zakumulowane w poprzednich okresach bogactwo szlachty i kupców;
- b. narzucone społeczeństwu w formie podatków oszczędności przymusowe.

Polityka gospodarcza państwa w pierwszych latach kształtowania się kapitalizmu w Japonii podążała w kierunku maksymalizowania zarówno oszczędności przymusowych, jak i dobrowolnych. Pozorną sprzeczność jednoczesnego powiększenia obu tych form oszczędności tłumaczył społeczny charakter polityki finansowej państwa japońskiego, które wyraźnie preferowało rozwijający się sektor zagraniczny⁹. Stymulując i gwarantując wzrost zysków przedsiębiorców kapitalistycznych oraz zapewniając jednocześnie przedstawicielom elity feudalnej i szlachty dochody w postaci udzielanych im łatwych do upłynienia obligacji¹⁰ (zastępujących wypłacane w przeszłości pensje), państwo stwarzało tym grupom warunki sprzyjające dobrowolnemu oszczędzaniu. Zwiększające się szybko dzięki tym działaniom oszczędności dobrowolne klas posiadających były następnie wykorzystywane za pośrednictwem wyspecjalizowanych instytucji bankowych do finansowania inwestycji oraz produkcji kapitalistycznej, bądź też służyły samofinansowaniu przedsiębiorstw. Państwo japońskie okazywało niejednokrotnie niezwykłą szczodrość rodzimym kapitalistom. Dofinansowanie przedsiębiorstw kapitalistycznych i kontynuowanie przez państwo inwestycji bezpośrednich w infrastrukturze wymagało ogromnych nakładów finansowych. Nakłady te uzupełniały rozmiary akumulacji prywatnej, które były niewystarczające w stosunku do wymagań finansowych, jakie miał postawić przed nimi kapitalistyczny wzrost gospodarczy¹¹. Akumulacja publiczna w formie narzuconych części społeczeństwa (przy pomocy podatków) wysokich oszczędności przymusowych uzupełniała skutecznie oszczędności dobrowolne, co było tym bardziej konieczne, że znaczna część tych ostatnich była bądź tezauryzowana, bądź przeznaczona na finansowanie transakcji spekulacyjnych, co wykluczało możliwości produkcyjnego ich zastosowania. Tworzenie akumulacji wewnętrznej opierało się w Japonii na forsownej rozbudowie sektora publicznego oraz redystrybucji dochodów między wsią i miastem, która dokonywała się w wyniku sztywnego i bardzo surowego opodatkowania rolnictwa.

9 S. Tsuru, *Szkice o ekonomii politycznej i gospodarce Japonii*, Warszawa 1983, s. 392–442.

10 K. Sakurai, *Financial Aspects of Economic Development of Japan 1868–1958*, Tokyo 1964, s. 116.

11 A. Maddison, *Economic Growth in Japan and the USSR*, London 1969, s. 3–34.

Rolnictwo jako główne źródło akumulacji kapitału. Podatek gruntowy i jego konsekwencje dla wzrostu gospodarczego Japonii

Polityka fiskalna rządu Meiji stwarzała preferencje dla rozwoju przemysłu, dostarczając budżetowi dochodów przy pomocy nieproporcjonalnie wysokiego opodatkowania rolnictwa w stosunku do przemysłu. W rolnictwie japońskim w latach 1878–1880 było zatrudnione 79–83% ludności zawodowo czynnej, a wartość produkcji rolniczej stanowiła 65% wartości produktu globalnego. Największe znaczenie dla rolnictwa japońskiego miał ryż. Jego udział w ogólnej produkcji rolniczej wynosił aż 62,8%, natomiast w produkcji narodowym – 38%¹². Podatek od rolnictwa miał w okresie poprzedzającym rok 1868 charakter daniny płaconej głównie w naturze i usługach na rzecz szoguna, który otrzymywał podatek od ryżu proporcjonalnie do wielkości pól uprawnych uzyskiwanych przez chłopą w danym roku. Konsekwencją tego stanu rzeczy był brak bodźców do rozwijania produkcji rolniczej oraz niska towarowość gospodarstw rolnych¹³. Zapoczątkowana w 1872 r. reforma podatku gruntowego polegała na tym, iż:

- a. był on płacony na rzecz budżetu centralnego w postaci pieniężnej, co pozwoliło na uniezależnienie wysokości dochodów podatkowych państwa od cen ryżu i spowodowało zarazem rozwój gospodarki pieniężnej na wsi;
  - b. podstawą wymiaru był nowy kataster gruntowy określający wartość ziemi uprawnej w zależności od dochodu, jaki przynosiła ona w ciągu kilku lat.
- Wysokość podatku gruntowego zależała więc od wartości gruntu ustalonego raz na wiele lat i stąd wynikała względna sztywność tego opodatkowania. Ten brak progresji polegający na niepowiązaniu wysokości podatku z dochodowością z pól uprawnych stanowił silny bodziec do zwiększania produkcji rolniczej tym bardziej, że powiększający swoją chłonność z roku na rok rynek miejski oferował doskonałe, początkowo powoli rosnące, a z czasem inflacyjnie szybko rosnące ceny na produkty rolnicze. Opodatkowanie przy pomocy podatku gruntowego miało szczególnie ostry charakter. Początkowo ustalono jego kwotę na 3% oszacowanej wartości ziemi uprawnej, następnie od 1877 r. zmniejszono ją do 2,5%. Podołanie ciężarom podatkowym w tym wymiarze przekraczało możliwości wielu chłopów, którzy zmuszeni byli sprzedawać swoje gospodarstwa bądź pozostać w nich w charakterze dzierżawców lub też udać się do miasta w celu znalezienia innych (nowych) źródeł utrzymania.

¹² Tamże, s. 18.

¹³ P. Francks, *Rural Economic Development in Japan from the Nineteenth Century to the Pacific War*, London–New York 2006, s. 35–79.

Pierwsze z tych rozwiązań było korzystne dla właścicieli ziemi wydzierżawiających ją drobnym dzierżawcom. Na skutek zwiększenia w krótkim czasie ilości dzierżawców o 10% nastąpił wzrost rent ryżowych pociągających za sobą zwiększenie możliwości akumulacyjnych posiadaczy ziemskich. Drugie rozwiązanie powodowało natomiast przepływ siły roboczej z rolnictwa do manufaktur i fabryk, co powiększało rezerwową armię pracy będącą w warunkach japońskich (wobec braku związków zawodowych) niewyczerpanym rezerwuarem taniej siły roboczej podatnej na wyzysk za pośrednictwem elastycznego systemu płac.

Wysokie opodatkowanie rolnictwa doprowadziło do przymusowej selekcji polegającej na wyeliminowaniu czy raczej „wyrugowaniu” z ziemi chłopów jako właścicieli słabych ekonomicznie gospodarstw, którzy czuli się niepewnie w warunkach dynamicznie rozwijającej się gospodarki pieniężnej i nie potrafili sprostać wymogom podatkowym. Liczba dzierżawców zwiększyła się z 30% ludności wiejskiej przed restauracją Meiji do 40% w latach 80. XIX stulecia. W latach 1883–1890 około 35 tys. rolników sprzedało swoje gospodarstwa. Prowadziło to do konsolidacji gospodarstw rolnych w większe jednostki charakteryzujące się wyższą cenową elastycznością podaży, zainteresowane ulepszeniami i szybciej reagujące na bodźce rynkowe. Należy jednak pamiętać, że głównym efektem wyzbywania się ziemi przez chłopów było nie tyle powiększenie areалу, co wzrost liczby dzierżawców¹⁴. Zniesienie zakazu sprzedaży ziemi oraz podatek gruntowy przyczyniły się więc do wytworzenia w rolnictwie japońskim charakterystycznej struktury własności ziemi, której główną cechą był fakt, iż ponad 40% ludności zawodowo czynnej zatrudnionej w rolnictwie stanowili dzierżawcy. Płacili oni rentę właścicielom ziemi w pewnej ilości ryżu – zwyczajowo określonej i niezmiennej w długim okresie. Natomiast reforma wprowadzająca w 1873 r. podatek gruntowy nakazywała uiszczenie go na rzecz budżetu centralnego przez właścicieli ziemi w formie pieniężnej, co zmuszało ich do sprzedaży uzyskanej od dzierżawców porcji ryżu. Inflacyjny wzrost cen obejmujący produkty rolnicze, a przede wszystkim ryż, powodował bogacenie się właścicieli ziemi, którzy po zaspokojeniu roszczeń podatkowych państwa realizowali wysoką rentę. Środki uzyskane w ten sposób były przeznaczane przez obszarników na:

- a. dalszy zakup ziemi;
- b. organizowanie początkowo rzemieślniczych, później drobnokapitalistycznych przedsiębiorstw produkcyjnych;
- c. częściowe lokaty w bankach i pocztowych kasach oszczędności.

14 K. Ushiyama, *Agricultural Development in Japan in the Primary Stage of Her Capitalist Economy (1888–1914)*, „Hokudai Economic Papers” 1984, vol. 14, s. 1–51.

W warunkach japońskich, gdzie filozofia konfucjańska potępiała przepych i luksusową konsumpcję, nierównomierność podziału dochodów musiała prowadzić do oszczędzania tym bardziej, że grupy o wyższych dochodach posiadały wysoką skłonność do oszczędzania. Opisany wyżej proces zwiększania się udziału właścicieli ziemi w dochodach z jej tytułu ilustruje poniższa tabela.

TAB. 2 Udziały poszczególnych podmiotów w dochodach z ziemi w Japonii w określonych latach (w %)

Wyszczególnienie	Państwo	Właściciele ziemi	Dzierżawcy	Ogółem
Przed 1868 r., gdy podatek płacono w naturze	50,0	18,0	32,0	100,0
W 1873 r. – reforma podatku gruntowego	34,0	34,0	32,0	100,0
W latach 1878–1887 – inflacja	11,5	56,5	32,0	100,0

Źródło: M. Kimura, *Conditions for direct taxation and other essays*, Tokyo 1958, s. 81.

Jak wynika z powyższych danych, część dochodów z produkcji rolnej zatrzymywana przez bezpośredniego wytwórcę-dzierżawcę, utrzymywała się na tym samym, niskim poziomie, udział zaś właścicieli ziemskich ciągle wzrastał, wzrastała również ich prywatna akumulacja. Podatek gruntowy stanowił więc w połączeniu z inflacją potężny wkład akumulacyjny, którego oddziaływanie na wzrost gospodarczy Japonii było niekiedy porównywane z działaniem dźwigni finansowej¹⁵. Drugim zadaniem wypełnianym przez podatek gruntowy w sposób pośredni było stymulowanie wzrostu produkcji rolniczej osiąganego dzięki sztywnej konstrukcji podatku (brak progresji). Wzrost wydajności powodował bowiem relatywne zmniejszenie ciężaru podatkowego i stanowił praktycznie jedyny sposób obrony przed tak poważnym obciążeniem dla gospodarstwa, jakim był podatek gruntowy¹⁶.

Szacunki japońskiego dochodu narodowego w latach 1887–1914 wskazywały na to, że dochody z rolnictwa i rybołówstwa wzrosły o 75%, podczas gdy łączny dochód narodowy w tym okresie wzrósł o 121%. Wzrost dochodów z rolnictwa i rybołówstwa stanowił 40% łącznego wzrostu dochodu narodowego w ciągu 27 lat. Jak pisał Bruce F. Johnston¹⁷, wzrost produkcji na zatrudnionego

¹⁵ M. Kimura, *Conditions for direct taxation and other essays*, Tokyo 1958, s. 83.

¹⁶ B.F. Johnston, *Agricultural productivity and economic development in Japan*, „Journal of Political Economy” 1951, vol. 59, nr 6, s. 498–513.

¹⁷ Tamże.

w rolnictwie wynosił w ciągu 40 lat 106% i wyprzedzał wzrost ludności do tego stopnia, że nastąpił 20-procentowy wzrost produkcji rolniczej *per capita*. Zapewniło to Japonii samowystarczalność w dziedzinie produkcji rolniczej i pozwoliło na skoncentrowanie wysiłków importowych na przywozie sprzętu inwestycyjnego. Na podkreślenie zasługuje przemyślana polityka państwa, która traktując rolnictwo jako główne źródło dochodów budżetowych (podatek gruntowy stanowił w latach 80. XIX w. $\frac{3}{4}$ ogólnych dochodów budżetowych), nie dopuściła do „wyschnięcia” tego źródła, lecz przeciwnie, stymulowała wzrost wydajności w rolnictwie¹⁸. Propagowano zwiększenie zużycia nawozów sztucznych, przeprowadzano irygacje i drobne ulepszenia techniczne. Zakładano także stacje eksperymentalne. Popularyzowane przez państwo innowacje wymagały niewielkich nakładów kapitału i mogły być wprowadzone nawet w najmniejszych gospodarstwach. Źródłem finansowania postępu w rolnictwie był przeważnie kredyt krótkoterminowy udzielany przez wyspecjalizowane banki.

Uzyskany dzięki tej polityce wzrost produkcji rolniczej przyczynił się w początkowym okresie do zachowania równowagi rynkowej, później zaś spowodował złagodzenie napięć inflacyjnych i utrzymywanie cen artykułów rolniczych na względnie niskim poziomie, co pozwalało na hamowanie wzrostu płac robotników odpowiadających (co do wysokości) przez długi okres kosztom reprodukcji siły roboczej. Z kolei niskie płace robotników japońskich umożliwiły towarom japońskim konkurencję z wyrobami zagranicznymi, najpierw na rynku krajowym, a z czasem także na rynkach zagranicznych. Konkurencji tym ostrzejszej z uwagi na fakt, iż rynek japoński w wyniku dyskryminacyjnych traktatów narzuconych Japonii przez mocarstwa zachodnie w 1868 r. był praktycznie prawie całkowicie pozbawiony ochrony celnej. Mogła ona wypełnić zadania protekcyjne w stosunku do rozwijających się i słabych jeszcze przemysłów krajowych. Korzyści płynące ze względnej taniości siły roboczej w Japonii polegały na możliwości kształtowania cen towarów krajowych na odpowiednio niskim poziomie, co przy określonej elastyczności cenowej popytu na nie – ułatwiało im utrzymanie się na własnym rynku, a z czasem miało otworzyć drogę na rynki zewnętrzne. Z drugiej strony, utrzymanie płac roboczych na niskim poziomie powiększało zyski kapitalistów oraz ich akumulację.

W pierwszych latach uprzemysłowienia proces wzrostu gospodarczego był finansowany w przeważającej mierze z dochodów pochodzących z rolnictwa, które były ściągane do budżetu za pośrednictwem podatku gruntowego¹⁹.

18 J.I. Nakamura, *Agricultural Production and the Economic Development of Japan 1873–1922*, Princeton 1966, s. 12–45.

19 Tenże, *Growth of Japanese Agriculture 1875–1920*, [w:] *The State and Economic Enterprise in Japan*, red. W.W. Lockwood, Princeton 1965, s. 249–324.

Niemal każda inwestycja państwowa była finansowana w znacznym stopniu ze środków zmobilizowanych przy pomocy tego podatku, a z czasem uzupełnionych dochodami z podatków pośrednich oraz długu publicznego. Na początku industrializacji w latach 1875–1876 podatek gruntowy stanowił niemal cały dochód podatkowy rządu, składał się bowiem w ok. 90% na dochody rządowe. Łączna wartość inwestycji krajowych w latach 1906–1907 wynosiła 150 mln jenów w cenach bieżących, podczas gdy podatek gruntowy kształtował się na poziomie 86 mln jenów. Należało go traktować jako narzędzie „wysysania części przyrostu wydajności w rolnictwie, a uzyskane stąd dochody były kierowane przez rząd bezpośrednio na prace inwestycyjne”²⁰. Najważniejsze znaczenie dla finansowania uprzemysłowienia miał fakt, iż podwojenie wydajności w rolnictwie nie znalazło swego odbicia w podniesieniu stopy życiowej ludności wiejskiej, która ustabilizowała się na tym samym (niskim) poziomie. Szacunkowe spożycie ludności wiejskiej nie przekraczało poziomu 1600–1800 kalorii na osobę. Świadczyło to o tym, iż w najwcześniejszym okresie swego uprzemysłowienia Japonia naśladowała świat zachodni we wszystkim z wyjątkiem konsumpcji, która nie tylko nie zwiększała się w przeliczeniu na głowę mieszkańca kraju, ale jak twierdził Motokazu Kimura, do 1900 r. nawet zmniejszała się²¹. Rosnąca luka między poziomem produkcji i konsumpcji stanowiła (zdaniem tego autora) źródło zaopatrzenia w kapitał. Reasumując:

- a. największe koszty z tytułu industrializacji ponosiły najuboższe warstwy ludności wiejskiej. Wniosek ten potwierdził m.in. Âkov Pevzner (Яков Певзнер), pisząc, że „głównym źródłem pierwotnej akumulacji kapitału była wieś, która na przestrzeni całej nowożytnej historii odgrywała dla kapitalizmu japońskiego rolę wewnętrznej kolonii”²²;
- b. koszty poniesione przez rolnictwo można było rozłożyć w sposób bardziej równomierny między poszczególne warstwy ludności wiejskiej, stosując progresywne opodatkowanie, przez co państwo przejęłoby część akumulacji, jaka dzięki inflacji przypadła bogatym chłopom;
- c. podatek gruntowy, aczkolwiek sam w sobie przynoszący ogromne dochody, nie był wystarczającym narzędziem mobilizacji nadwyżki środków dla celów związanych z finansowaniem budowy infrastruktury i uprzemysłowienia,

²⁰ Tenże, *Agricultural Production...*, s. 19.

²¹ M. Kimura, dz. cyt., s. 84.

²² Â.A. Pevzner, *Monopolističeskij kapital Áponii («Dzajbacu») v gody vtoroj mirovoj vojny i posle vojny*, Moskva 1950 [Я.А. Певзнер, *Монополистический капитал в Японии («Дзайбацу») в годы второй мировой войны и после войны*, Москва], s. 131.

co spowodowało konieczność sięgnięcia do podatków pośrednich i kontynuowania w zwiększonym wymiarze finansowania z deficytu²³. Było to tym bardziej niezbędne, że realna wielkość dochodów państwa pochodzących z podatku gruntowego uległa pod wpływem inflacji znacznemu zmniejszeniu, a koszty administracyjne efektywnie działającego systemu podatków bezpośrednich były wysokie. Podatki pośrednie, których udział w dochodach podatkowych państwa ciągle wzrastał, stanowiły bardzo skuteczny, bo niełatwy do uniknięcia i zamaskowania środek mobilizacji oszczędności przymusowych. Jedynym sposobem uchylenia się od tego rodzaju opodatkowania mogło stanowić zmniejszenie konsumpcji. Możliwość obniżenia konsumpcji prywatnej i zwiększenie tą drogą akumulacji była nieznaczna w związku z niską stopą życiową ludności, mimo to możliwość taka realnie istniała²⁴.

Pozapodatkowe źródła finansowania wzrostu gospodarczego

Emisja pieniądza

Podatek gruntowy spełnił doskonale swoje zadanie jako narzędzie mobilizacji nadwyżki ekonomicznej. Jednak wpływy, jakie przyniósł budżetowi centralnemu, były niewystarczające. Wobec tego rząd sięgnął do „niezawodnego” (ale niebezpiecznego w długim okresie ze względu na ryzyko wysokiej inflacji) dodatkowego źródła dochodów, jakim była prowadzona na olbrzymią skalę emisja pieniądza papierowego. Wzrost emisji pieniądza papierowego był w początkowym okresie uprzemysłowienia zjawiskiem pożądanym. Powodował bowiem zaspokojenie ciągle rosnącego w związku z rozwojem gospodarki towarowo-pieniężnej popytu na pieniądź i (co było równie ważne) pozwalał rządowi finansować znaczną część inwestycji. Poważne zwiększenie ilości pieniądza papierowego w obiegu spowodowało wybuch inflacji, która osiągnęła swój szczyt w 1881 r. Kilka lat trwania inflacji odbiło się korzystnie na stanie posiadania tych wszystkich, którzy dysponowali majątkiem w rzeczowej postaci i stanowiło (obok podatku gruntowego i systemu kompensacyjnych obligacji państwowych) podstawowy czynnik działający na rzecz przyspieszenia akumulacji kapitału.

Wraz ze wzmoczoną emisją pieniądza papierowego pojawił się problem powołania do życia instytucji finansowych, które czerpiąc z mennicy państwowej,

23 K. Emi, *Government Fiscal Activity and Economic Growth in Japan 1868–1960*, Tokyo 1963, s. 114–124.

24 K. Bieda, *The Structure and Operation of the Japanese Economy*, Sydney 1970, s. 56–108.

zasilałyby ubogą w kapitał gospodarke. W 1868 r. rząd założył dom handlowy „Shoho Kaisho”, natomiast w 1869 r. powstał japoński pierwowzór banków tzw. *kawase gaisha*. Władze centralne upoważniły osiem tego typu instytucji do kreowania pieniądza bankowego mającego pokrycie w złocie, srebrze i miedzi. Banki te funkcjonowały krótko, ale spełniły jednak pozytywne swoje zadanie polegające na udzielaniu niskoprocentowych pożyczek (1,5% w skali miesiąca) na cele produkcyjne²⁵. W 1872 r. rząd uchwalił „narodową ustawę bankową” mającą stanowić prawną-organizacyjną podstawę zakładania banków. Nowo powstające banki miały za zadanie:

- a. gromadzenie na rachunkach dochodów budżetowych, np. wpływów podatkowych i operowanie nimi zgodnie z dyspozycjami rządu (do momentu powstania Banku Japonii);
- b. finansowanie kapitalistycznego sposobu produkcji, co natrafiało jednak na przeszkody ze strony właścicieli banków, którzy przekładali spekulacyjne operacje handlowe ponad kredytowanie produkcji.

Liczba banków oraz wartość wkładów zwiększyła się w sposób gwałtowny. W 1873 r. istniały zaledwie dwa banki narodowe dysponujące kapitałem w wysokości 2,4 mln jenów, podczas gdy 10 lat później było ich już 143 z kapitałem o łącznej wartości 22,2 mln jenów²⁶. Ciekawym niewątpliwie był fakt, że 44% kapitałów banków stanowiło własność panów feudalnych, 31% – samurajów, 14% – kupców, zaś 3% pochodziło od drobnych posiadaczy ziemskich.

System „obligacji szlacheckich”

Źródłem zaopatrzenia szlachty japońskiej w kapitał, który posłużył jej do zakładania banków, a z czasem i kapitalistycznych przedsiębiorstw produkcyjnych, były obligacje państwowe wypłacane szlachcie przez państwo od 1877 r. Były one przekazywane zamiast otrzymywanych przez nią w ciągu poprzednich wieków tzw. pensji ryżowych będących dożywotnimi i dziedzicznymi świadczeniami cesarza na rzecz szlachty. W chwili przewrotu zamykającego w Japonii okres feudalizmu „pensje ryżowe” osiągnęły wysokość 10 mln hektolitrow ryżu, co równało się 25 mln jenów rocznie. Suma ta bardzo poważnie obciążała skarb państwa. Na podtrzymanie egzystencji biernej, nieuczestniczącej w życiu gospodarczym kraju klasy szlacheckiej, której jedyną rację bytu stanowiła konsumpcja, przeznaczano rocznie ogromne środki, które w przypadku

25 J. Teranishi, *Review of Hoshi and Kashyap's Corporate Financing and Governance in Japan*, „Journal of Economic Literature” 2003, t. XLI, s. 568.

26 K. Sakurai, dz. cyt., s. 23.

produkcyjnego ich zastosowania mogłyby mieć dla wzrostu gospodarczego kapitalne znaczenie.

Najskuteczniejszym, ale w ówczesnych warunkach politycznych niebezpiecznym dla będących u władzy zwolenników nowego systemu rozwiązaniem tego problemu, byłaby całkowita likwidacja „pensji” szlacheckich. Jednak koszt polityczny takiego posunięcia mógłby okazać się zbyt wysoki w stosunku do finansowych i ogólnogospodarczych korzyści. Zdecydowano się na rozwiązanie kompromisowe, polegające na skapitalizowaniu pensji z okresów kilkuletnich i bądź jednorazowym wypłaceniu ich w gotówce, bądź potraktowaniu ich jako przymusowej pożyczki, której zabezpieczenie stanowiły przekazane przez państwo oraz łatwe do upłynnienia obligacje. W 1877 r. objęto tą zmianą wszystkie pensje. Oprocentowanie obligacji wahało się od 5% w stosunku do „pensji” o znacznej wartości do 7% w stosunku do „pensji” o mniejszej wartości. Okres wypłacania „pensji” wynosił od pięciu do czternastu lat. W gotówce wypłacono 20,2 mln jenów, co było finansowane częściowo z pożyczki zaciągniętej na rynku londyńskim w wysokości 2,4 mln funtów. Dzięki skapitalizowaniu „pensji” szlacheckich osiągnięto:

- a. zmniejszenie rocznego obciążenia budżetu z tego tytułu;
  - b. zupełne umorzenie tej pozycji budżetowej w ciągu kilku lat;
  - c. cel bardzo ważny dla dalszego rozwoju kapitalizmu w Japonii, tj. zmianę struktury społeczeństwa z feudalnego, pasywnego i nastawionego konsumpcyjnie, na społeczeństwo zainteresowane kapitalistycznym rozwojem gospodarczym, produkcyjne, produkujące dla zysku, a nie tylko lokujące dla zysku pieniądze w transakcjach spekulacyjnych i lichwiarskich.
- Przekazując w ręce magnatów i szlachty znaczne kwoty pieniężne w formie obligacji, państwo dokonało niejako „pasowania” ich na „rycerzy przemysłu”. Było rzeczą oczywistą, że tego rodzaju „nominacja” miała początkowo charakter potencjalny, niejako formalny. Nabrała natomiast charakteru rzeczywistego z chwilą, gdy szlachta stanęła wobec alternatywy włączenia się do nowych stosunków i zajęcia miejsca elity finansowej i przemysłowej na równi z kupcami lub skonsumowania otrzymanego kapitału w beczynnym oczekiwaniu na zmianę systemu. Jak pokazała historia, wybrała ona pierwsze rozwiązanie. Drobną szlachtą dworską miała stanowić od tego momentu „biurokratyczny kościec” nowego porządku. Feudałowie zaś, których skapitalizowane „pensje” miały niejednokrotnie olbrzymią (jak na ówczesne stosunki japońskie) wartość 70 tys. jenów²⁷, uczestniczyli w zakładaniu banków, co ufatwiono

27 DN *per capita* wynosił w 1868 r. ca 18 dol., a w 1873 r. niewiele więcej. W latach 1898–1914 kurs jena do dolara na giełdzie nowojorskiej w okresie obowiązywania gold standard kształtował się na poziomie 2,0–2,08 jena/dol.

przez wydanie dwóch „ustaw bankowych” mówiących o prawno-organizacyjnych zasadach zakładania tych instytucji.

Powstanie Banku Japonii

Bank Japonii – Nippon Ginkō został założony w 1882 r. w ramach reform ustrojowych podjętych przez dynastię Meiji, których celem było przezwyciężenie izolacjonizmu oraz modernizacja państwa i systemu gospodarczego Japonii. Bezpośrednim impulsem powołania do życia nowej instytucji było (podobnie jak w innych państwach) dążenie do opanowania wysokiej inflacji mającej swoje źródło w niekontrolowanej emisji banknotów, dokonywanej przez około 150 banków, oraz w dużym deficycie budżetowym. Wzorcem, na którym oparta została koncepcja Banku Japonii, był działający od 1850 r. Narodowy Bank Belgii. W pewnym stopniu zdecydował o tym przypadek. Mianowicie, w czasie swojej podróży do Europy w latach 70. XIX w., przyszły minister finansów i założyciel Banku Japonii, Masayoshi Matsukata, spędził kilka miesięcy na studiowaniu doświadczeń Narodowego Banku Belgii. Zakładając następnie Bank Japonii, uznał, że rozwiązania belgijskie z powodzeniem mogą być wykorzystane w warunkach japońskich. Był to typowy przykład działalności japońskich reformatorów, którzy podstawę do sukcesu upatrywali w transplantacji na gruncie japońskim wzorców, które sprawdziły się w innych państwach. Ta cecha charakterystyczna utrzymywała się bardzo długo.

Wprowadzenie porządku monetarnego rozpoczęło się od pozbawienia innych banków prawa do emisji banknotów i wyposażenia Banku Japonii w monopol emisyjny. Jednocześnie instytucja ta przejęła na siebie obowiązek finansowego wspierania polityki gospodarczej rządu, tak aby dług publiczny nie powodował deprecjacji pieniądza. Bank Japonii został założony jako spółka akcyjna z dominacją kapitału prywatnego. Jednakże od początku akcjonariusze Banku nie mieli prawa do podejmowania kluczowych decyzji, dotyczących jego polityki oraz powoływania władz Banku. Decyzje te były zastrzeżone dla rządu.

System bankowo-kredytowy i organizacje parabankowe

W 1875 r. wyemitowano obligacje na sumę 184 mln jenów, co stanowiło równowartość skapitalizowanych „pensji ryżowych”, po potrąceniu kwot wypłaconych uprzednio w gotówce. Tak znaczny napływ obligacji mógł wpłynąć na obniżenie ich ceny rynkowej, wobec tego państwo wykorzystało system bankowy do ich podtrzymania. Odbywało się to poprzez stymulowanie organizacji

banków, których kapitał stanowiły w znacznej mierze obligacje. W 1882 r. powołano do życia Bank Japonii i wyposażono go w wyłączny przywilej emisji pieniądza, a dotychczasowe banki emisyjne przekształcono w zwykłe banki handlowe²⁸. System bankowy przyczynił się do uprzemysłowienia kraju poprzez:

- a. aktywizację pasywnego kapitału szlachty;
- b. kreowanie pieniądza, którego wartość wielokrotnie przewyższała szczupłe początkowo rozmiary wkładów bankowych;
- c. stworzenie warunków dla ujednoczenia pieniądza i umożliwienie produkcyjnej alokacji zasobów finansowych.

Finansowanie uprzemysłowienia poprzez banki

Przemysł był finansowany za pośrednictwem banków „specjalnych” i „zwykłych” (komercyjnych), które z kolei otrzymywały kredyty od Banku Japonii o oprocentowaniu znacznie niższym niż rynkowe, co w kombinacji z elastyczną podażą pieniądza powodowało obniżenie stopy procentowej. Mimo obowiązywania zasady pokrycia pieniądza emitowanego przez Bank Japonii rezerwami srebra, nie przestrzegano jej w sposób rygorystyczny. Zezwolono na emisję w rozmiarach przekraczających ustawowe proporcje pokrycia kruszcowego w przypadku, gdy było to konieczne dla finansowania inwestycji przemysłowych. Zachowanie rezerw i przyjęcie parytetu złoto-srebrnego miało sprzyjać stabilności jena za granicą. W kraju natomiast ilość pieniądza była zawsze określona potrzebami przemysłu. Elastyczna polityka pieniężna miała duże znaczenie w momentach załamań (kryzysu i depresji) w ramach cyklu koniunkturalnego, którego początki wystąpiły w latach 70. XIX stulecia. Natychmiastowa bowiem gotowość banków do podjęcia, czy kontynuowania ekspansji kredytowej pozwalała niejednokrotnie przetrwać słabszym, charakteryzującym się większą zależnością od zewnętrznych źródeł finansowania, przedsiębiorstwom przemysłowym. Realizując ten cel, Bank Japonii zmuszony był niejednokrotnie rezygnować z innego swego zadania, jakim było utrzymanie wartości pieniądza na stałym poziomie²⁹.

Banki „zwykłe” były zakładane przez osoby prywatne za zezwoleniem rządu. Miały one charakter instytucji pożyczkowych opierających swoją działalność głównie na własnym kapitale zakładowym oraz w mniejszym stopniu na wkładach. Początkowo ich działalność ograniczała się do udzielenia pożyczek

28 H. Rosovsky, *Capital Formation in Japan 1869–1940*, New York 1961, s. 15.

29 T. Ogura, *Agrarian Problems and Agricultural Policy in Japan. A Historical Sketch*, Tokyo 1967, s. 78–113.

chłopom na zapłatę podatku gruntowego i do spekulacji obligacjami pożyczek publicznych. Z czasem banki te zajęły się również udzielaniem pożyczek inwestycyjnych o bardzo wysokim oprocentowaniu. Banki „zwykłe” rozwinęły się z jednostek prostych, jednobranżowych w wielkie banki wielobranżowe, co miało miejsce szczególnie po 1902 r. W miarę rozwoju kapitalizmu w Japonii postępował proces koncentracji kapitału bankowego, finansującego w znacznym stopniu ekspansywnie rozwijające się i łączące się w oligopole firmy kapitalistyczne. Jednocześnie zmniejszał się udział wkładów państwowych w ogólnej wielkości wkładów w bankach. W 1893 r. wkłady państwowe stanowiły 7,3% globalnych wkładów, a w 1921 r. już tylko 2,1%. Znamienny był również wyraźny wzrost udziału wkładów terminowych, które w 1893 r. stanowiły 29,8% wszystkich wkładów, natomiast w 1918 r. już 50,6%. Wkłady oszczędnościowe o charakterze długookresowym lokowane były bądź w bankach „zwykłych”, bądź w bankach oszczędnościowych, które stanowiły specyficzną formę banków „zwykłych”.

Mniej kuszącą alternatywę stanowiło natomiast lokowanie oszczędności w formie akcji lub obligacji. Przyczyną tego stanu rzeczy był niski stopień rozwoju japońskiego rynku kapitałowego, będącego raczej miejscem spekulacji niż środkiem kumulowania kapitału. Pewne znaczenie miał tu z pewnością fakt, iż rząd nieprzychylnie traktował emisję akcji i obligacji na wolnym rynku, upatrując w nich konkurencję w stosunku do obligacji państwowych. Innym powodem niskiego stopnia rozwoju rynku kapitałowego było istnienie szybko rosnących w siłę *zaiabatsu*, tj. oligopoli, które koncentrowały i posiadały wzajemnie swoje akcje nie wypuszczając ich na rynek.

W latach 1893–1913 banki „zwykłe” udzieliły kredytów w wysokości znacznie przewyższającej wartość posiadanych przez nie wkładów. Różnica była finansowana z ich własnego kapitału i rezerw, bądź z pożyczek udzielonych przez Bank Japonii. W 1893 r. banki „zwykłe” refinansowały się w Banku Japonii do wysokości 10,9% posiadanych przez nie rezerw kapitałowych i wkładów. Świadczyło to, z jednej strony, o rosnącym popycie na pieniądź, z drugiej zaś – o ograniczonych ciągle możliwościach tego typu banków, które chętnie uciekały się do pomocy finansowej ze strony Banku Japonii³⁰. Realizowały bowiem znaczne zyski w postaci różnicy między stopą procentową oferowaną im przez pożyczkobiorców, a znacznie niższymi odsetkami płaconymi bankowi centralnemu. Zależność finansowa banków „zwykłych” od Banku Japonii wzrastała szczególnie szybko w okresach ekspansji gospodarczej. Wtedy to w warunkach szybkiego wzrostu gospodarczego popyt na pieniądź był duży, a towarzystwa akcyjne wobec słabego stopnia rozwoju rynku kapitałowego

30 T. Pempel, *Policy and Politics in Japan. Creative Conservatism*, Philadelphia 1982.

nie mogły szybko zwiększyć swoich zasobów finansowych w drodze emisji akcji i obligacji i były zmuszone do finansowania swojej działalności inwestycyjnej i produkcyjnej ze źródeł bankowych. Powiązanie banków „zwykłych” ze spółkami akcyjnymi było bardzo ścisłe. Wynikało ono z potrzeb finansowania działalności tych towarzystw i stanowiło konsekwencję szybkiego wzrostu gospodarczego³¹. Szybki wzrost powodował bowiem, że zapotrzebowanie na fundusze inwestycyjne (inwestycje *ex-ante*) przewyższało znacznie podaż tych funduszy (oszczędności *ex-ante*). Ekspansja kredytu, którą umożliwiła refinansowanie się banków „zwykłych” w Banku Japonii, powodowała:

- a. wyrównywanie się luki między inwestycjami *ex-ante* a finansującymi je oszczędnościami *ex-ante*;
- b. utrzymywanie się stopy procentowej na niższym poziomie.

Negatywną stroną systemu banków „zwykłych” stanowił fakt, że kontynuując w pogoni za zyskiem ekspansję kredytową, przyczyniały się one do zwiększania presji inflacyjnej. Bank Japonii nie był w stanie przeciwdziałać ekspansji kredytowej za pomocą podniesienia stopy procentowej, gdyż odbiłoby się to natychmiast na wzroście gospodarczym kraju tym mocniej, iż większa była w danym momencie zależność przemysłu japońskiego od zewnętrznych źródeł finansowania. W warunkach japońskich operowanie stopą procentową nie wchodziło więc w rachubę jako narzędzie ograniczania inflacji, wykorzystanie zaś polityki „otwartego rynku” było mało skuteczne wobec słabego rozwoju rynku kapitałowego. Kontrolowanie ekspansji kredytowej i wzrostu gospodarczego przez Bank Japonii sprowadzało się więc ostatecznie do monitorowania kondycji finansowej każdego z ubiegających się o pożyczkę banków „zwykłych” oraz indywidualnego stosowania wobec określonych banków konkretnych posunięć administracyjnych. Było to bardziej uciążliwe niż operowanie przez bank centralny stopą procentową, ale bardziej selektywne i skuteczne w działaniu. Bliższe powiązania banków „zwykłych” z towarzystwami akcyjnymi powodowały często trudności w wycofywaniu pożyczek zaangażowanych długoterminowo w działalność danych towarzystw. Konsekwencją tego było częste sztuczne utrzymywanie „na powierzchni” słabych gospodarczo przedsiębiorstw będących poważnymi dłużnikami banków. Każda tego rodzaju próba uniknięcia strat przez banki „zwykłe” mogła prowadzić do mniej elastycznego wykorzystania kapitału w niedalekiej przyszłości bądź przeciwnie – do wybrnięcia pożyczkobiorcy z chwilowych trudności i zajęcia mocniejszej pozycji gospodarczej³².

31 G.C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan 1867–1937*, London 1950, s. 144–171.

32 K.G. Henshall, *Historia Japonii*, Warszawa 2004, s. 91–128.

Obok banków „zwykłych” istniały w Japonii w analizowanym okresie banki specjalne, z których trzy ze względu na duży wkład w finansowanie wzrostu gospodarczego Japonii zasługują na zwięzłe omówienie:

- a. Bank Handlowy w Jokohamie – finansujący transakcje handlu zagranicznego;
- b. Bank Hipoteczny Japonii – udzielający długoterminowych pożyczek rolnictwu;
- c. Bank Przemysłowy Japonii – zasilający kapitał przemysłowy.

Bank Handlowy w Jokohamie (BHJ) – Yokohama Shōkin Ginkō

Bank Handlowy w Jokohamie został założony w 1880 r. z kapitałem w wysokości 3 mln jenów, z czego jedną trzecią stanowił wkład państwa w postaci srebra. Do momentu powstania tego banku handel zagraniczny Japonii i transakcje walutowe z nim związane były obsługiwane przez banki zagraniczne, które zdołały zmonopolizować dopływ dolarów amerykańskich, stanowiących walutę rozliczeniową na Dalekim Wschodzie. Japońscy eksporterzy zmuszeni byli sprzedawać zrealizowane w eksporcie walory po niższych cenach niż te, które płacili za nie eksporterzy. Pośredniczące banki zagraniczne osiągały z tego tytułu olbrzymie zyski. BHJ przełamała stopniowo monopol banków zagranicznych. Do jego zadań należało udzielanie bezpośrednich pożyczek kupcom i eksporterom, którzy z kolei udzielali zaliczek producentom towarów eksportowych, jakimi była herbata i jedwab. Finansowanie eksportu umożliwiło jego wzrost, związane było jednak z dużymi nakładami. BHJ został upoważniony do korzystania ze stałego dofinansowywania przez Bank Japonii. Warto podkreślić fakt, że pożyczki udzielane przez Bank Japonii dla BHJ były oprocentowane bardzo nisko, bo na poziomie 2%, podczas gdy rynkowa stopa procentowa przekraczała 10%. Wynika z tego, że państwo japońskie od początku swej nowożytnej historii stymulowało wzrost eksportu, widząc w nim źródło pokrycia ciągle rosnących w związku z uprzemysłowieniem potrzeb importowych, a z czasem przewyciężenia trudności realizacji sprzedaży towarów związanych z ograniczoną chłonnością rynku wewnętrznego³³. Znaczny udział kapitału rządowego w kapitale BHJ umożliwił kontrolę działalności tego banku przez państwo i selektywne oddziaływanie za jego pośrednictwem na produkcję określonych dóbr eksportowych, co sprzyjało oszczędnemu wykorzystaniu funduszy.

---

33 J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Wrocław 1985, s. 344–395.

Bank Hipoteczny Japonii (BHJ) – Nippon Kangyo Ginkō

Został założony po wojnie chińsko-japońskiej w 1896 r. przez posiadaczy ziemskich, kupców i panów feudalnych. Zadanie BHJ polegało na udzielaniu pożyczek na okres 50 lat, zabezpieczonych prawem własności do ziemi, lasu oraz połowu ryb. W 1900 r. w każdej prefekturze założono banki przemysłowe i rolnicze stanowiące filie BHJ, które udzielając pożyczek dla przemysłu i rolnictwa, przyczyniały się skutecznie do wyeliminowania lichwiarskich i spekulacyjnych praktyk stosowanych przez kupieckie domy handlowe³⁴. Jednocześnie umożliwiały one wprowadzenie nowszych, bardziej kapitałochłonnych technik produkcyjnych w rolnictwie, górnictwie, rybołówstwie oraz w przemyśle tekstylnym.

TAB. 3 Struktura pożyczek Banku Hipotecznego Japonii w latach 1896–1914 według działów japońskiej gospodarki

Wyszczególnienie	Łączna wartość pożyczek (w tys. jenów)	Udział w ogólnej wartości pożyczek (w %)	Przeciętna wartość pożyczki (w tys. jenów)
Rolnictwo	4 565	32	15,1
Przemysł	6 452	46	31,5
Organizacje publiczne	3 032	22	31,9

Źródło: K. Sakurai, *Financial Aspects of Economic Development of Japan 1868–1958*, Tokyo 1964, s. 79.

Bank Przemysłowy Japonii (BPJ) – Nippon Kōgyō Ginkō

Został założony w 1902 r. z zadaniem finansowania przemysłu oraz pośredniczenia w napływie kapitału obcego do Japonii. Drugie z tych zadań BPJ wypełniał, emitując za granicą obligacje. Zajmował się często finansowaniem inwestycji zupełnie nowych, nowoczesnych oraz trudnych w warunkach japońskich do zrealizowania ze względu na konieczność dokonywania olbrzymich

³⁴ Ponieważ większość pożyczek dla organizacji publicznych była przeznaczona dla rolnictwa, udział procentowy wynosił raczej 54% dla rolnictwa i 46% dla przemysłu.

nakładów kapitałowych³⁵. Ponadto miał miejsce długi okres zwrotu wyłożonych środków i nie najlepszy początkowo stopień opanowania nowoczesnej techniki przez inwestorów. BPJ udzielał pomocy pożyczkowej przedsiębiorstwom i towarzystwom akcyjnym np. w takich gałęziach jak: budowa maszyn, metalurgia, przemysł chemiczny, stoczniowy, lotniczy i górnictwo³⁶.

Rządowe instytucje parbankowe

W miarę rozwoju kapitalizmu w Japonii coraz większego znaczenia dla finansowania wzrostu gospodarczego tego kraju nabierały „oszczędności dobrowolne”, które były gromadzone w bankach „zwykłych”, w bankach oszczędnościowych lub też w pocztowych kasach oszczędności i ubezpieczeniach na życie. Dwie ostatnie z wymienionych instytucji gromadziły z reguły niewielkie sumy oszczędności, odegrały jednak niezwykle pozytywną rolę w promowaniu wśród społeczeństwa nawyków oszczędnościowych. Pocztowa Kasa Oszczędności (PKO) – Yūbin Chochiku Ginkō w Japonii należała do najwcześniej i najlepiej zorganizowanych instytucji tego typu na świecie (po Belgii i Wielkiej Brytanii)³⁷. Doskonała organizacja pocztowych kas oszczędnościowych, wygodna dla oszczędzających ich lokalizacja (niemal w każdej wsi, u bram fabryk, a często na ich terenie), zróżnicowanie świadczonych usług dla oszczędzających, zaufanie do pieniądza i siła przyzwyczajenia powodowały, że oszczędności gromadzone na rachunkach Pocztowej Kasy Oszczędności zwiększały się w imponującym tempie jak na kraj o niskim dochodzie *per capita*.

W latach 1897–1928 wkłady oszczędnościowe w PKO zwiększyły się 66 razy (z 26,3 mln jenów do 1 742 mln jenów), podczas gdy wkłady w bankach „zwykłych” wzrosły 44 razy (z 207,7 mln jenów do 9 215 mln jenów), a wkłady banków oszczędnościowych 34 razy (z 33 mln jenów do 1 100 mln jenów). Od 1913 r. do 1927 r. oszczędności pocztowe zwiększyły się w Japonii siedmiokrotnie, podczas gdy w USA pięciokrotnie, a w Wielkiej Brytanii półtora raza. Przeciętne oszczędności przypadające na jednego oszczędzającego wynosiły w 1877 r. około 10 jenów, co świadczyło o tym, że pochodziły one od ludności o niskich i średnich dochodach. Dane z 1915 r. potwierdzały to przypuszczenie. Wynikało z nich bowiem, że 35% oszczędności pocztowych stanowiły wkłady farmerów i dzierżawców, 14% oszczędności studentów, zaś 14% oszczędności

35 C. Lonien, *The Old Japanese Keiretsu Model*, „The Japanese Economy” 2007, vol. 34, No. 3, s. 13.

36 J. Hirschmeier, *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan*, Harvard 1964, s. 131–157.

37 S. Okita, *The Developing Economies and Japan. Lessons in Growth*, Tokyo 1980, s. 23–78.

robotników i drobnomieszczaństwa. Ocenia się, że 33% ludności posiadało oszczędności pocztowe. Oszczędnościami zgromadzonymi w PKO dysponowało Biuro Depozytowe Ministerstwa Finansów, które lokowało fundusze oszczędnościowe w obligacjach pożyczek państwowych władz centralnych i lokalnych, a także w obligacjach i akcjach emitowanych przez banki specjalne. Wymienić tu należy papiery wartościowe Banku Hipotecznego, banków rolniczych i przemysłowych, które robiąc użytek z funduszy oszczędnościowych, finansowały szereg inwestycji w przemyśle³⁸.

PKO przyczyniła się, dzięki swej solidnej i wzbudzającej zaufanie organizacji, do finansowania wzrostu gospodarczego. Przyciągała ona bowiem oszczędności grup ludności o niskich dochodach, co powodowało:

- a. bieżącą rezygnację tych grup z konsumpcji;
- b. osłabienie presji inflacyjnej;
- c. większe wykorzystanie oszczędności dla celów produkcyjnych, co nie miałooby miejsca, gdyby zostały one stezauryzowane.

W przeważającej swej części oszczędności lokowane w PKO pochodziły ze wsi. Ich wzrost był wynikiem wzrostu dochodów ludności wiejskiej (związanych ze zwiększeniem produkcji rolniczej i trendów inflacyjnych). Ciekawym był niewątpliwie fakt, że fundusze oszczędnościowe inwestowane były w ściśle określonych gałęziach przemysłu, których wzrost państwo w danym momencie preferowało. Nieznaczna tylko część oszczędności wracała w formie inwestycji z powrotem na wieś, skąd przecież pochodziły. O ile więc w pierwszym okresie uprzemysłowienia finansowano rozwój przemysłu kosztem wsi ze środków ściągniętych za pomocą podatku gruntowego, to w okresie późniejszym wystąpiła inna forma finansowania miasta przez wieś, polegająca na wykorzystaniu oszczędności wsi dla finansowania inwestycji dokonywanych w mieście³⁹.

Reasumując, długoterminowe oszczędności były mobilizowane i zamieniane na inwestycje przy pomocy organizacji finansowych trzech typów: banków „zwykłych”, banków specjalnych oraz instytucji parabankowych. Rząd za pośrednictwem uzależnionych od siebie banków specjalnych i w pewnym stopniu banków „zwykłych” w warunkach, gdy japoński rynek pieniężny był rynkiem sprzedającego, był w stanie preferować pewne rodzaje działalności inwestycyjnej. W początkowym okresie uprzemysłowienia brak kapitałów produkcyjnych w warunkach rosnącego na nie zapotrzebowania, powodował

38 L.B. Krause, S. Sekiguchi, *Japan and the World Economy*, [w:] *Asia's New Giant. How the Japanese Economy Works*, Washington D.C. 1976, s. 391–423.

39 W.W. Lockwood, *The Economic Development of Japan*, Princeton 1970.

utrzymywanie się stopy procentowej na bardzo wysokim, graniczącym z lichwiarskim (wynoszącym niekiedy 25–30%) poziomie. Rozwój instytucji państwowych i parabankowych, stanowiących „centralę zasilania” gospodarki w kapitał, spowodował znaczne obniżenie stopy procentowej do poziomu również wysokiego 10–15% (jak na zachodnie warunki), ale możliwego już do zaakceptowania przez przedsiębiorców japońskich i umożliwiającego rozwój kapitalistycznego sposobu produkcji. Szybki rozwój instytucji bankowych powodował więc zmniejszenie marży odsetkowej, tj. różnicy między oprocentowaniem oferowanym za wkłady, a żądanym za pożyczki. Stosunkowo słabo był rozwinięty rynek akcji ze względu na politykę dużych oligopoli, jak i nieprzechylny stosunek państwa do tego rodzaju konkurencyjnego dla obligacji państwowych, sposobu akumulowania kapitału⁴⁰. Znaczna rola do spełnienia w procesie finansowania wzrostu gospodarczego przypadła Bankowi Japonii, który prowadząc politykę „taniego pieniądza”, przyczyniał się do rozwijania ekspansji kredytowej.

Finansowanie wzrostu gospodarczego Japonii ze źródeł zagranicznych

Formą obchodzenia niekorzystnych dla zagranicznych inwestorów przepisów było organizowanie towarzystw mieszanych. W przeciwieństwie do importu kapitału produkcyjnego, import kapitału pożyczonego nie podlegał żadnym ograniczeniom jako niezagrażający niezależności gospodarczej Japonii. Japonia uciekała się często do kredytów krótkoterminowych dla sfinansowania deficytu bilansu handlowego, który w 1872 r. i latach następnych wynosił 1/3 wartości importu i był wynikiem wzrostu importu w związku ze „sterowaną” przez państwo industrializacją⁴¹. Potrzeba finansowania tego deficytu przy pomocy kredytów krótkoterminowych zmniejszała się w miarę, jak rozwijały się przemysły produkujące na eksport. Zagranicznymi źródłami kapitału pożyczkowego były rynki: londyński, paryski (od 1903 r.) oraz nowojorski (po 1919 r.). Pożyczki francuskie miały krótsze od angielskich, dziesięcioletnie terminy spłat, angielskie natomiast 20–30 lat. Najpoważniejsze pożyczki zaciągnięto w latach 1870, 1873, 1899 i 1905. Do wojny chińsko-japońskiej (1895) Japonia zaciągnęła jedynie dwie pożyczki zagraniczne: pierwszą w wysokości 1 mln funtów (odpowiadała 4,48 mln jenów) na rynku londyńskim w 1870 r. Została ona w 1/3 zużyta na finansowanie budowy pierwszej japońskiej linii

⁴⁰ T.C. Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan. Government Enterprise 1868–1880*, Stanford 1955, s. 27–46.

⁴¹ E.H. Norman, *Japan's Emergence as a Modern State. Political and Economic Problems of the Meiji Period*, New York 1946, s. 43–46.

kolejowej, a w $\frac{2}{3}$ na zakup srebra mającego stanowić pokrycie pieniądza i podstawę jego stabilizacji. Drugą pożyczkę otrzymano w 1873 r. także na rynku londyńskim, na korzystniejszych nieco warunkach, bo o oprocentowaniu 7%. Jej wartość wynosiła 2,4 mln funtów, co równało się 11,71 mln jenów. Posłużyła ona rządowi przy zamianie „stypendiów ryżowych” na system obligacji państwowych, o których była już mowa. Zadłużenie wynikające z pierwszych dwóch pożyczek zostało uregulowane do 1897 r.

Jeśli rozpatrywać strukturalny podział kapitału zagranicznego, który napłynął w latach 1896–1913 do Japonii, najpoważniejszym pożyczkobiorcą był rząd japoński, co wynika z poniższego zestawienia⁴².

TAB. 4 Struktura kapitału zagranicznego w Japonii w podziale na pożyczki i inwestycje bezpośrednie w latach 1896–1913 (w %)

Rodzaj kapitału	Udział procentowy
a. Pożyczki emitowane za granicą	94,5
w tym:	
przez rząd lub władze publiczne	85,0
towarzystwa japońskie	9,5
b. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Japonii	5,5
Razem	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie – R. Cukierman, *Le capital dans l'économie japonaise*, Paris 1952; E.P. Reubens, *Population. Revenu et capital*, Paris 1954.

Pożyczki zagraniczne zaciągnięte w okresie 1896–1913 stanowiły jedną szóstą dochodów publicznych ogółem, a ich wartość przekraczała dwukrotnie wartość pożyczek z rynku krajowego. Tę ważną rolę pożyczek zagranicznych w dochodach państwa tłumaczy się częściowo niską stopą procentową na świecie (4%) w stosunku do krajowej (5%), ale jeszcze bardziej polityką rządu zmierzającą do pozostawienia rynku kapitałowego krajowego do dyspozycji przedsiębiorstw prywatnych. Pożyczki zagraniczne miały zdecydowaną przewagę nad inwestycjami bezpośrednimi, które wynosiły 5% napływu kapitału zagranicznego. Dodatkowym źródłem dopływu kapitału były militarne zwycięstwa Japonii. W latach 1894–1895 Japonia otrzymała tytułem odszkodowań wojennych (reparacji) 360 mln jenów od Chin, a następnie 24 mln jenów po powstaniu

42 R. Cukierman, *Le capital dans l'économie japonaise*, Paris 1952; E.P. Reubens, *Population. Revenu et capital*, Paris 1954.

bokserów (powstaniu Yihequan w latach 1899–1901) i 47 mln jenów za zwolnienie rosyjskich jeńców wojennych po wojnie japońsko-rosyjskiej w 1905 r. Sumy te zostały w przeważającej części wykorzystane na inwestycje na obszarach okupowanych oraz na dalsze zbrojenia. Należy tu jednak zaznaczyć, że dopływ kapitału z kontrybucji wojennych nie stanowił dochodu netto Japonii i w ostatecznym rachunku służył do pokrycia wydatków związanych z wojną. Ogromna większość pożyczek zaciąganych w okresie do drugiej wojny światowej przez rząd japoński została zużytkowana na cele produkcyjne. W okresie początkowym na budowę infrastruktury, później na rozbudowę przemysłu ciężkiego, mającego być gwarancją przyszłych sukcesów militarnych⁴³. Przykładem może tu być udzielona Japonii w 1894 r. przez Wielką Brytanię pożyczka w wysokości 10 mln funtów (4 418 mln jenów), która w całości została przeznaczona na sfinansowanie budowy kombinatu metalurgicznego „Yamata”, rozbudowę sieci kolei żelaznych i uzbrojenie armii japońskiej. W czasie wojny japońsko-rosyjskiej Japonia otrzymała od USA, Anglii i Niemiec cztery pożyczki na łączną kwotę 800,6 mln jenów, co umożliwiło pokrycie 35,2% wydatków związanych z tą wojną. W 1914 r. suma zagranicznych zobowiązań Japonii osiągnęła wysokość 1 514 mln jenów i od tego czasu wysokość zadłużenia wykazywała tendencję spadkową w związku z korzyściami czerpanymi przez Japonię z handlu z obiema stronami walczącymi w I wojnie światowej⁴⁴.

Podsumowanie

Współczesna historia gospodarcza Japonii rozpoczęła się od przełomowego wydarzenia, jakim była Restauracja Meiji w 1868 r., która zapoczątkowała głębokie przemiany społeczne, polityczne i gospodarcze. W ciągu dwóch dziesięcioleci powstały podstawy nowego systemu gospodarczego, które stworzyły bazę dla dynamicznego wzrostu i rozwoju gospodarczego. Były to w szczególności: system finansowy oparty na podatku gruntowym, ukonstytuowanie Banku Japonii jako jedyne banku emisyjnego odpowiedzialnego za stabilizację jena, ogólnonarodowa poczta i telegraf, upowszechnienie spółki akcyjnej jako podstawy ekonomiczno-prawnej przedsiębiorstw oraz import z zagranicy wyspecjalizowanych maszyn i specjalistów. Do wybuchu pierwszej wojny światowej stworzono mocne podstawy przemysłu

43 P. Francks, *Technology and Agricultural Development in Pre-War Japan*, New Haven 1984, s. 121–257.

44 Z. Klimiuk, *Metody i źródła finansowania wydatków wojennych w Japonii w latach 1937–1945*, „Roczniki Ekonomii i Zarządzania” 2010, t. 2(38), s. 9–64.

oparte na rosnącym imporcie nowoczesnych technologii. Szczególnie dynamicznie rozwijał się przemysł bawełniany i energetyczny w połączeniu z powiększającym się udziałem sektora prywatnego. Nadal jednak dominującą pozycję w strukturze gospodarczej zajmowało rolnictwo dostarczające żywności rosnącej liczbie ludności oraz coraz większej populacji mieszkającej w miastach. Było rzeczą zdumiewającą, że oparty nadal głównie na rolnictwie kraj był w stanie wygrać dwie wojny, które stanowiły duże obciążenie dla systemu finansowego: chińsko-japońską w latach 1884–1885 oraz rosyjsko-japońską w okresie 1904–1905. Pierwsza wojna światowa przekształciła Japonię w kraj przemysłowy. Produkcja przemysłowa wzrosła w tym czasie pięciokrotnie oraz miała miejsce ekspansja eksportowa, a od 1920 r. Japonia była w stanie udzielać pożyczek i kredytów innym krajom. Dynamika rozwoju ekonomicznego przewyższała w tym czasie dynamikę rozwoju innych krajów, a korzystne zmiany strukturalne zapoczątkowane przez wojnę postępowały nadal w szybkim tempie.

Zaprezentowany w artykule początek skutecznej i efektywnej strategii rozwoju gospodarczego Japonii przyniósł dzisiaj (po ponad 150 latach) określone efekty i skutki. Oczywiście w międzyczasie Japonia przeżywała różne etapy swojego rozwoju gospodarczego, ale przyjęty w XIX w. model instytucjonalny wykazywał w tym czasie trwałe i stabilne podstawy. Otóż według danych z końca 2020 r., Japonia z saldem aktywów zagranicznych wynoszącym 3,3 bln dol. wciąż jest największym wierzycielem świata i utrzymuje tę pozycję od 30 lat. Na kolejnych miejscach plasują się Niemcy i Hongkong. Łączna wartość aktywów zagranicznych rządu japońskiego, firm i inwestorów indywidualnych wzrosła w 2020 r. o 5,1% w stosunku do rekordowego poziomu 1 146,13 bln jenów (10,5 bln dolarów). Jednocześnie zagraniczne zadłużenie Japonii powiększyło się o 7,6% do 789,16 bln jenów (7,25 bln dolarów), co również jest rekordem. W efekcie bilans aktywów zagranicznych Japonii obniżył się w 2020 r. o 0,01% w porównaniu z rokiem poprzednim do 356,97 bln jenów (3,3 bln dolarów)⁴⁵. Był to pierwszy spadek odnotowany od 2017 r., ale nie pozbawił Japonii pierwszego miejsca na liście państw-wierzycieli, które zajmuje ona nieprzerwanie od 30 lat. Natomiast pod względem PKB liczonego według parytetu siły nabywczej (*purchasing power parity*) Japonia w rankingu światowym zajmowała na koniec 2020 r. czwarte miejsce na świecie (po Chinach, USA i Indiach). Należy również pamiętać, że w latach 80. XX w. plasowała się w tym rankingu na drugim miejscu.

.....
⁴⁵ *Download World Economic Outlook database*, IMF, Washington, April 2021.

Bibliografia

Literatura

- Allen G.C., *A Short Economic History of Modern Japan 1867–1937*, London 1950.
- Bieda K., *The Structure and Operation of the Japanese Economy*, Sydney 1970.
- Cukierman R., *Le capital dans l'économie japonaise*, Paris 1952.
- Dobraczyński M., *Światowa ekspansja gospodarki japońskiej*, Warszawa 1975.
- Dore R.P., *Land Reform in Japan*, Oxford 1959.
- Download *World Economic Outlook database*, IMF, Washington, April 2021.
- Emi K., *Government Fiscal Activity and Economic Growth in Japan 1868–1960*, Tokyo 1963.
- Francks P., *Japanese Economic Development. Theory and Practice*, London–New York 2015.
- Francks P., *Rural Economic Development in Japan from the Nineteenth Century to the Pacific War*, London–New York 2006.
- Francks P., *Technology and Agricultural Development in Pre-War Japan*, New Haven 1984.
- Henshall K.G., *Historia Japonii*, Warszawa 2004.
- Hirschmeier J., *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan*, Harvard 1964.
- Johnston B.F., *Agricultural productivity and economic development in Japan*, „Journal of Political Economy” 1951, vol. 59, nr 6.
- Kelly A.C., Williamson J.G., *Lessons from Japanese Development. An Analytical Economic History*, Chicago–London 1974.
- Kimura M., *Conditions for direct taxation and other essays*, Tokyo 1958.
- Klimiuk Z., *Metody i źródła finansowania wydatków wojennych w Japonii w latach 1937–1945*, „Roczniki Ekonomii i Zarządzania” 2010, t. 2(38).
- Krause L.B., Sekiguchi S., *Japan and the World Economy*, [w:] *Asia's New Giant. How the Japanese Economy Works*, Washington D.C. 1976.
- Kuznets S., *Modern Economic Growth, Rate, Structure, and Spread*, New Haven–London 1967.
- Lockwood W.W., *The Economic Development of Japan*, Princeton 1970.
- Lonien C., *The Old Japanese Keiretsu Model*, „The Japanese Economy” 2007, vol. 34, No. 3.
- Maddison A., *Economic Growth in Japan and the USSR*, London 1969.
- Nakamura J.I., *Agricultural Production and the Economic Development of Japan 1873–1922*, Princeton 1966.
- Nakamura J.I., *Growth of Japanese Agriculture 1875–1920*, [w:] *The State and Economic Enterprise in Japan*, red. W.W. Lockwood, Princeton 1965.
- Norman E.H., *Japan's Emergence as a Modern State. Political and Economic Problems of the Meiji Period*, New York 1946.
- Nurkse R., *Problemy tworzenia kapitału w krajach gospodarczo słabo rozwiniętych*, Warszawa 1962.

- Ogura T., *Agrarian Problems and Agricultural Policy in Japan. A Historical Sketch*, Tokyo 1967.
- Okita S., *The Developing Economies and Japan. Lessons in Growth*, Tokyo 1980.
- Pempel T., *Policy and Politics in Japan. Creative Conservatism*, Philadelphia 1982.
- Pevzner A.A., *Monopolističeskij kapital Japonii («Dzajbacu») v gody vtoroj mirovoj vojny i posle vojny*, Moskva 1950 [Я.А. Певзнер, *Монополистический капитал в Японии («дзайбацу») в годы второй мировой войны и после войны*, Москва].
- Reubens E.P., *Population. Revenu et capital*, Paris 1954.
- Rosovsky H., *Capital Formation in Japan 1869–1940*, New York 1961.
- Rosovsky H., *Japan's transition to modern economic growth, 1868–1885*, [w]: W. Lookwood, *The state and economic enterprise in Japan*, Princeton 1965.
- Sakurai K., *Financial Aspects of Economic Development of Japan 1868–1958*, Tokyo 1964.
- Smith T.C., *Political Change and Industrial Development in Japan. Government Enterprise 1868–1880*, Stanford 1955.
- Teranishi J., *Review of Hoshi and Kashyap's Corporate Financing and Governance in Japan*, „Journal of Economic Literature” 2003, t. XLI.
- Tsuru S., *Szkice o ekonomii politycznej i gospodarce Japonii*, Warszawa 1983.
- Tubielewicz J., *Historia Japonii*, Wrocław 1985.
- Ushiyama K., *Agricultural Development in Japan in the Primary Stage of Her Capitalist Economy (1888–1914)*, „Hokudai Economic Papers” 1984, vol. 14.